

Forsvarssymbolik på danske renæssanceherregårde

– adelig selvforståelse i arkitekturen?

Af stud.mag. Mathias Stii Malmborg

Herregården var i renæssancen (cirka 1500-1650) meget mere end blot centrum for det omkringliggende områdes landbrugsproduktion - den var også herremandens og hans families hjem og ikke mindst adelens fysiske magtmanifestation i lokalområdet. En af herregårdsarkitekturens funktioner var i denne periode at fungere som en fysisk iscenesættelse af adelens magtposition og selvforståelse over for samfundets øvrige stænder. Samfundssopdelingen var i renæssancen endnu stærkt præget af middelalderens idé om stændersamfundet, hvor hver stand – dem, der beder (gejstligheden), dem, der kæmper (adelen), dem, der arbejder (bonden) og dem, der handler (borgeren) – havde hver sin specifikke plads i samfundet med tilhørende pligter og rettigheder. For eksempel var adelen i krigstid forpligtet til at stille med rytteri

til gengæld for en række privilegier – herunder ikke mindst skattefrihed for sit gods. Men i renæssancen var denne samfundssopdeling ved at være forældet, og særligt adelen, som ellers holdt denne samfundsideologi særligt i hævd, havde i stigende grad svært ved at leve op til deres ideologiske samfundsrolle. Nogle adelige havde brug for at slå deres position i samfundet fast og vise, at de virkelig var samfundets krigere og forsvarere, hvilket kan findes i mange aspekter af den adelige iscenesættelse fra perioden – også i herregårdsarkitekturen. I renæssancen, der i Danmark er kendt som herregårdenes århundrede, nåede herregårdsbyggeriet sit højdepunkt imellem 1550 og 1630, og det er her, at denne artikel vil have sit hovedfokus. Omkring midten af 1500-tallet blev der bygget et antal herregårde, der i dag kaldes „herreborge“.¹ Som navnet antyder, var gårdene en blanding mellem en herregård og en borg. Effektiviteten af disse herregårde som reelle fæstninger er diskutabel, men herreborgene markerer ikke desto mindre begyndelsen på en næsten hundredårig arkitektonisk trend, der inkorporerede forsvarssymbolik som en del af flere herregårdes fremtoning. Denne trend

Rosenholm Slot på Djursland er resultatet af en længere byggeproces, som begyndte med herremanden Jørgen Ottesen Rosenkrantz i 1560'erne og sluttede cirka 1610. Med sin storslåede pragt viste herregården i renæssancen (cirka 1500-1650), at her boede en af rigets fornemteste mænd, men med sine forsvarsinspirerede symboler som hjørnetårnene, voldgraven og skydeskårslignende vinduer viste bygningen også, at beboeren havde et krigerisk islæt. Foto: Rosenholm Slot.

Glimmingehus i Skåne set fra syd. En senmiddelalderlig herregård, bygget i gotisk stil af Jens Holgersen Ulfstand i 1499. Huset var bygget med fokus på forsvar. Foroven kan ses vægterloftets skydeskår, stenmurene var tykke, og indenfor var der yderligere forsvarsinstallationer, som kunne gøre livet surt for en angriber. Foto: Riksantikvarieämbetet.

Løvenholm på Djursland set fra sydøst. Østfløjen er opført af Anders Banner cirka 1575, og det sydlige hjørnetårn og fløj opført i 1642. En herregård med klare forsvarssymboler som hjørnetårne, voldgrav og buefriser (dog uden skoldehuller). Foto: Karen Schacht.

forsvandt først rigtigt med enevældens indførelse i 1660 og den statslige pacificering af adelen.

Forsvar – fra nødvendighed til pynt

Det var ikke noget nyt, at adelen inkorporerede forsvarselementer på deres herregårde. I senmiddel-

alderen (1350-1536) var adelens herregårde i udpræget grad bygget til egentligt forsvar. Herregården var i senmiddelalderen bygget til at modstå forskellige trusler såsom fjendtlige naboherremænd eller vrede bønder, men dog ikke store veludrustede hære. Herregårdsarkitekturen i senmiddelalderen

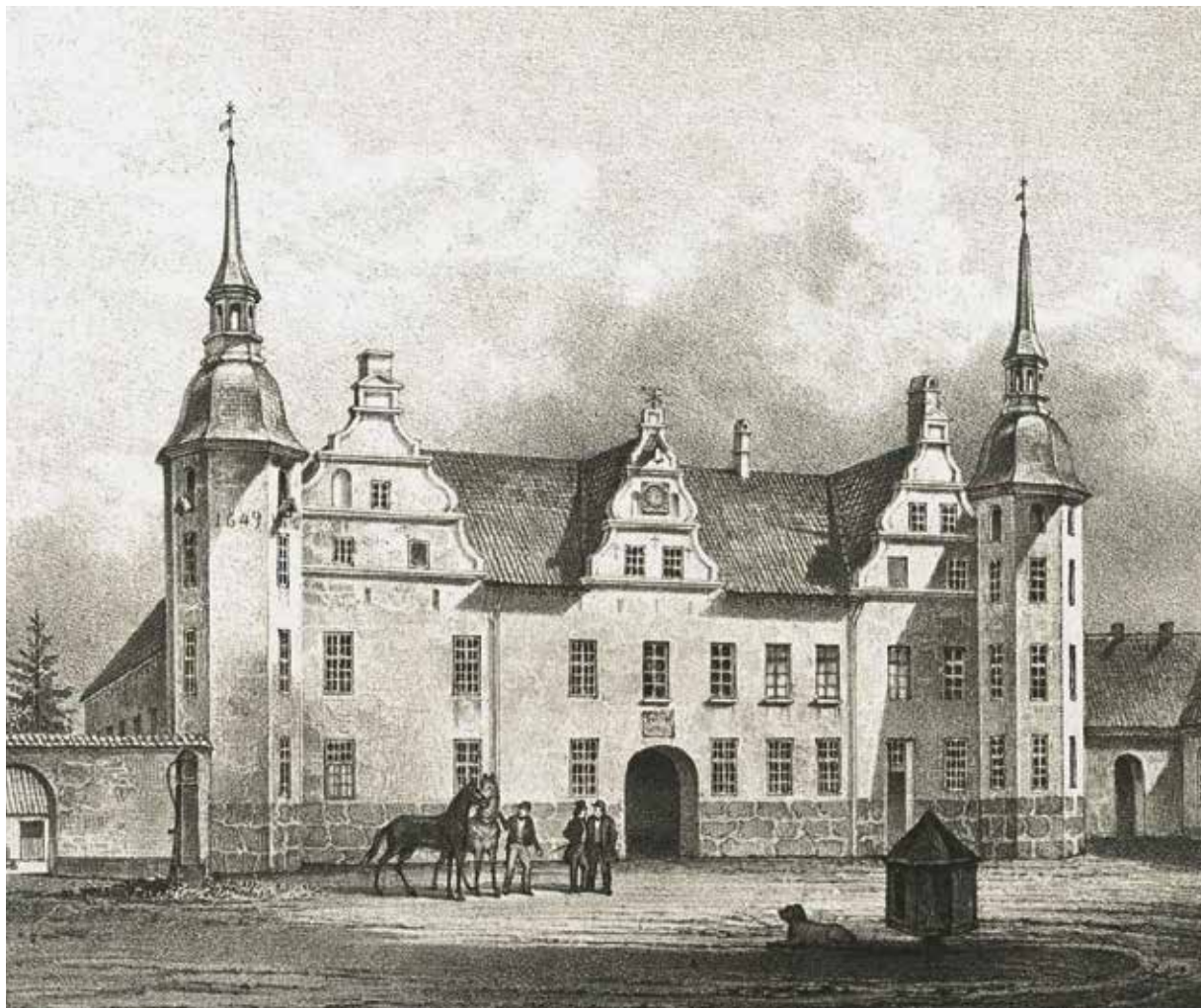
vidner om herremandens livsstil, som indebar faren for voldelige overfald, og dermed behovet for et hjem, der gav fysisk sikkerhed. Flere historikere argumenterer ud fra samme ræsonnement – at de senere herreborge var enkelte herremænds modsvar til de mange herregårdsafbrændinger under Grevens Fejde (1534-36), hvor herremændene med et udbygget forsvar håbede, at de kunne beskytte sig mod sådanne fremtidige voldsgerninger.² Men der kom aldrig igen et bondeoprør som det under Grevens Fejde, og allerede én generation efter fejden stoppede adelen med at bygge herreborge, hvilket kan virke besynderligt, hvis det virkelig var frygten for bøndernes afbrændinger, der drev byggeriet. I stedet var der efter borgerkrigen i lang tid relativt fredeligt indenrigs i Danmark, og de hårdeste forsvarselementer på herregårdene, såsom brugbare skydeskår, skoldehuller og vægterloft, forsvandt stort set fra herregårdsbyggerierne efter 1560'erne. Fraværet af brugbare forsvarselementer på herregårdene i den sene renæssance kan skyldes, at den eneste virkelige trussel mod adelens besiddelser efterhånden kun var fyrsten og staten. De kunne som de eneste stable en veludrustet og organiseret indsats på benene, og i det tilfælde var ingen forsvarsinstallationer, som adelen havde til rådighed, tilstrækkelige.³

Renæssanceherregårdenes forsvarssymboler

Mange adelige bygherrer foretrak fra cirka 1560 til 1630 at bygge deres herregårde med bygningsselementer, der symboliserede aktivt forsvar. Således

opførtes hjørnetårne, der frem for at huse kanoner havde indbyggede tårnværelser og skydeskårsliggende åbninger, der på fæstninger ofte indikerede skoldehuller, men som på renæssanceherregårdene fungerede som vinduer. De senere renæssanceherregårdes forsvar blev derimod primært varetaget af et passivt forsvar, såsom voldgrave og vindebroer, der blot skabte en fysisk barriere mellem angribere og forsvarere. Voldgraven havde dog også en anden funktion ud over blot at være en praktisk forsvarsinstallation. Voldgraven var både en fysisk og ideologisk manifestation af adelens sociale position, da den både fysisk og mentalt adskilte det adelige herskab fra bønderne. Så vigtig var voldgraven for adelen, at mange herremænd valgte at „flytte“ deres større hovedgårde, der ikke havde en voldgrav, fra deres tidligere placering til et sted, hvor det var muligt at lave en voldgrav.⁴ Uanset om hovedbygningen havde øvrige forsvarselementer eller ej, spillede voldgraven altså rollen som et bygningsmæssigt adelssymbol *par excellence*.

Voldgrav eller ej, så var der også en meget stor andel af de danske renæssanceherregårde, der havde få eller ingen forsvarssymboler. Disse herregårde adskilte sig fra de førnævnte netop på grund af deres markante fravær af al forsvarssymbolik. Herregårdene uden forsvarssymbolik var oftest lige så grandiose, præsentable og ærefrygtindgydende som dem med forsvarssymbolik. Men frem for at repræsentere det adelige krigerideal med forsvarssymbolik var disse herregårde et billede på et civiliseret adelsideal.

Holsteinborg på Sydsjælland set fra vest. Opført af Børge Trolle i 1598, hjørnetårnene af Niels Trolle i 1640'erne. Væk er de fleste forsvarselementer, men skydeskårene i porten og tilbygningen af de to forsvarssymboler, hjørnetårnene, i den sidste del af renæssancen er et tegn på, at idéen om adelsmandens krigeriske baggrund ikke var helt glemt. Illustration: Joachim Ferdinand Richard, 1851.

Næsbyholm på Midsjtjælland set fra nord. Opført i 1585 af Steen Brahe. Et pragtanlæg i klassisk renæssancestil med svungne gavle, horisontale linjer og andre dekorative elementer, men uden nogen former for forsvarssymboler. Foto: Bent Olsen.

Gyldensteen på Nordfyn set fra nordøst. Opført i 1640 af Gregers Krabbe. En statelig senrenæssance-herregård uden nogen form for forsvarssymbolik ud over voldgraven, men uden tvivl et ærefrygtindgydende repræsentationsanlæg. Foto: Bent Olsen.

Der blev i perioden bygget lige så mange herregårde uden forsvarssymbolik som herregårde med forsvarssymbolik, hvilket er interessant, da det antyder to simultane og lige populære, men modsatrettede herregårdstrends. Begge herregårdstyper var tydelige repræsentationsanlæg, men de repræsenterede to forskellige sider af den adelige selvforståelse.

Renæssanceadelens prekære situation

Det kan umiddelbart virke som en selvfølgelighed, at netop samfundets elite og traditionelle krigerstand ønskede at bygge herregårde, der udtrykte en vis krigeriskhed eller forsvarsvilje. Men hvis man kort

betragter renæssanceadelens position i samfundet, så var deres eksistensgrundlag netop ved at smuldre som følge af periodens udvikling i krigsførelse, i dag kaldet den militære revolution.⁵ Den militære udvikling betød, at en ny social gruppe, der bestod af professionelle lejesoldater af lav stand, var ved at opstå, hvilket medførte, at adelen ikke længere var samfundets eneste krigere. Dette var et problem for standen, fordi alle adelens sociale privilegier netop byggede på deres krigstjeneste, som i praksis blev overflødig. I dag kaldes perioden 1536-1660 populært for „adelsvælden“, fordi adelen i denne periode efterhånden fik tilkæmpet sig omfattende verdslig

Portrættering af den krigeriske adelsmand. På denne gravsten af Peder Reedtz og Karen Rostrup fra 1607 ses det klassiske krigerideal, hvorpå idéen om adelskabet var funderet. I fuld harnisk og med sværdet ved sin side skulle adelsmanden være klar til at forsvare kongen og riget med sit liv. Men dette var et for længst forældet ideal, som efterhånden var mere symbolsk end reelt. Gravsten fra Hørby gengivet i „Danske adelige Gravsten fra Sengotik-ens og Renaissancens Tid“ af Chr. Axel Jensen.

magt ved udvidelse og cementering af dens standsprivilegier. Alligevel gik den magtpolitiske tendens mod et mere centraliseret statsstyre med kongen som toppen af hierarkiet. I det centraliserede statsstyre var der ikke plads til krigeriske, autonome adelsmænd, men derimod behov for administrative embedsmænd. En del af den danske adelstand gennemgik derfor under adelsvælden en af standens største forandringer fra at være rigets halvautonome krigeradel til at blive en uddannet statslig embeds- og tjenestestand.⁶ Denne forandring betød, at adelen fik en mere pacificeret selvforståelse end den traditionelle, der var rodfæstet i det forældede middelalderlige og krigeriske ridderideal. De pacificerende omstruktureringer af adelens samfundsrolle skete altså på bekostning af standens krigeriske selvforståelse, og det gav adelstanden behov for et nyt legitimationsgrundlag i forhold til standens omfattende privilegier. Men der var alligevel, helt op til renæssancens slutning, adelsmænd, som holdt fast i og dyrkede standens oprindelige og krigeriske eksistensgrundlag. Grundlæggende var der to måder, hvorpå adelen forsøgte at overkomme sin stands eksistentielle

legitimationsproblem på. Den ene var at bøje sig for udviklingen og således udøve standens samfundsbidrag på andre måder end den tidligere krigstjeneste. Den anden var, at adelen i endnu højere grad kunne iscenesætte og føre sig frem som samfundets egentlige krigerstand. Begge metoder blev taget i brug, hvilket, som vi har set, også blev reflekteret i renæssancens herregårdsbyggerier.

Herregården

– et billede på adelens selvforståelse

Herregården var adelens repræsentationsanlæg, og huset portrætterede herskabets magt og rigdom, men samtidig var herregården en fysisk manifestation af herskabets samfundsideologiske overbevisning. Hvordan repræsentationen kom til udtryk, var vidt forskellig og formentlig et resultat af flere faktorer, såsom bygherrens økonomiske formåen, herregårdens placering, den arkitektoniske mode, men til en vis grad også bygherrens adelige selvforståelse. Det var et spørgsmål om, hvorvidt herregården skulle repræsentere en kriger (med forsvarssymbolik) eller en kultiveret embedsmand (uden forsvarssymbolik).

Noter:

1. For mere info se evt. Charlotte Linvalds artikel „Herrebor-gen – fra borg til herregård“ i *Herregårdshistorie* 4, 2009.
2. Linvald, Charlotte, „Herrebor-gen – fra borg til herregård“, *Herregårdshistorie* 4, 2009, s. 20.
3. Mortensen, Michael H., *Dansk artilleri indtil 1600*, 1999, s. 301-306.
4. Lorenzen, Vilhelm, *Dansk Herregårdsarkitektur i 16. og 17. Aarhundrede*, 1921, s. 53-54.
5. For mere viden om de militære revolutioner og deres rela-tion til adelen, læs eventuelt: Roberts, Michael, „The Mili-tary Revolution 1550-1660“ i *Essays in Swedish History*, London, 1967, s. 195-225, og Lind, Gunner, „Den danske adel og den militære revolution“, *Riget, magten og æren*, 2001, s. 576-577.
6. Porsmose, Erland, „Adelsvoldens sidste dage“, *Krig fra først til sidst*, 2006, s. 79.

Litteraturliste:

Jensen, Chr. Axel: *Danske adelige gravsten – fra sengotikens og renaissancens tid – studier over værksteder og kunstnere*, København, 1951.

Lind, Gunner: „Den danske adel og den militære revolution“, trykt i Ingesman, Per og Jensen, Jens Villiam (red.): *Riget, magten og æren*, Aarhus Universitetsforlag, 2001, s. 576-577.

Lindvald, Charlotte: „Herrebor-gen – fra borg til herregård“, trykt i Andersen, Britta m.fl. (red.): *Herregårdshistorie* 4, Gammel Estrup – Herregårdsmuseet, 2009, s. 16-25.

Lorenzen, Vilhelm: *Studier i Dansk Herregårdsarkitektur i 16. og 17. Aarhundrede*, Den Danske Historiske Forening, 1921.

Mortensen, Michael H.: *Dansk artilleri indtil 1600*, 1999, Tøjhusmuseet.

Porsmose, Erland: „Adelsvoldens sidste dage“, trykt i Bisgaard, Lars m.fl. (red.), *Krig fra først til sidst*, Syddansk Universitetsforlag, 2006, s. 75-97.

Roussel, Aage: *Danske Slotte og Herregårde* bd. 1, 3-16, 18 og 19, 1. udgave 3. oplag, Hassings Forlag, 1963-1968.

Smed, Mette: „En fyrste værdig – Herregårdsarkitekturen i Danmark 1590-1650“, trykt i årbog, Museet på Koldinghus, 1988, s. 7-36.

Stilling, Niels Peter: *Danske herregårde – arkitektur, historie og landskab*, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck A/S, 1999.